

*Bakk Miklós**

Három évtized autonómiatervei

1 Az autonómiamozgalmak előfeltételei a Kárpát-medencében és Erdélyben

Az 1989. decemberi, új rendszert konstituáló változást követően az erdélyi magyarság újonnan megalakult politikai képviselőtestületének állásfoglalásaiban, programjaiban néhány kulcsfogalom folyamatosan jelen volt. Ilyen kulcsfogalmak (mind a mai napig) az „egység”, a „közösségi jog”, az „önazonossághoz való jog” vagy az „autonómia”.

E kulcsfogalmak lényegében a Magyarországgal szomszédos országok magyar kisebbségi törekvéseinek abba az átfogóbb „katalógusába” illenek bele, amely – egy komparatív elemzés szerint – a következő magyar „összkisebbségi” célokat tartalmazza:¹ (1) e magyar kisebbségek nyelvének egyenjogúsítása; (2) magyar nyelvű iskolarendszer (az általános és középiskolák minden típusában), valamint a saját felsőoktatási intézmények létesítése és fenntartása; (3) a saját kulturális intézményrendszer fenntartásának és fejlesztésének a joga (és az ehhez szükséges – az arányoknak megfelelő – állami támogatás); (4) olyan területi-közigazgatási felosztás (megyék, járások, körzetek) kialakítása, amelyekben minél kisebb számban váljanak regionális/helyi kisebbségé a magyarok; (5) a területi autonómia aszimmetrikus modelljei (sajátos jogkörökkel a kultúra, az oktatás és a nyelvhasználat terén); (6) tekintettel a változatos helyi többség/kisebbség helyzetre, valamint a szörványok létezésére, az autonómiák egy kombinált formája is, szükség esetén; (7) a magyarok által is lakott régiók fejlesztése ne maradjon el az ország többi régióitól; (8) a saját szimbólumok elismerése; (9)

* Docens, Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvári Kar, Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék, bakkmiklos@gmail.com.

¹ Bakk Miklós – Öllös László: Politikai közösség és kulturális identitás Magyarország és a szomszédos országok magyar kisebbségeinek viszonyában. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarok a 21. században*, KEH, 2010, 46–47.

részvétel az ország legfelsőbb döntéshozói szerveiben (a kormányban is, bár ezzel kapcsolatosan fontos belső viták voltak a magyar szervezetekben).

A fentebbi célok közül az autonómia az, amelynek közjogi/alkotmányjogi karaktere a legegységelműbb. Ugyanakkor az is világosan látható, hogy az autonómia a határon túli magyar közösségek politikai életében nem egyforma súllyal fogalmazódott meg. Erőteljesebben jelentkezett ott, ahol az autonómiának történelmi előzményei politikai hagyománnyá is váltak, elsősorban Erdélyben² és a Vajdaságban. A Felvidék esetében viszont ez nem volt meg: bár Szlovákia magyar többségű déli területein (például a Csallóközben) látszólag adottak egy területi autonómia etno-demográfiai feltételei, ennek napirendre tűzését nagyban akadályozta a hiányzó hagyomány is. Szlovákia magyarok lakta déli sávja korábban területi precedensek nélkül, közvetlenül kapcsolódott a modern magyar nemzetépítés centrumához.³

Erdély történetét viszont meghatározó módon sajátos területi megoldások – középkori autonómiák – alakították.⁴ A 14. századtól kezdődően megszilárdult a területi hatalomgyakorlásnak az a rendszere, amelynek szerkezeti elemei: a nemesi vármegyék, a kiváltságos kerületek és a székek. A nemesi vármegyék a köznemesség önkormányzati-érdekérvényesítő szervei, amelyek a 16. századra nyerték el meghatározó formájukat. Mellettük a székely és szász székek eltérő és teljesen különálló igazgatási autonómiával és bírói joghatósággal rendelkeztek.⁵ A kiváltságos kerületek a magyar királyságban az alföldi jász és kun népelemek betelepítése nyomán kialakult törvénykezési-közigazgatási egységek voltak; Erdélyben a hátszegi *districtus* (1276-tól), a délvidéken (Temesközben, a Szörénységben) pedig az ún. román

² Az autonómiatervék és az autonómia-mozgalom folyamatosságát az elmúlt harminc év kronológiája is mutatja: www.politeia-kolozsva.ro (letöltve: 2021.10.27)

³ Vö. Pongrácz Alex: Szlovák és magyar autonómiatörekvések a történelmi Felvidék területén, 1918-1938. *MTA Law Working Papers 2019/7*. MTA Law Working Papers | TK Jogtudományi Intézet letöltés ideje: 2021.10.05.

⁴ Lásd Hévízi Józsa: *Területi és egyházi autonómia, mint a kollektív jogok gyakorlásának színtere a történelmi Magyarországon*. Budapest: Bird's Eye, 1995.

⁵ Lásd Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár: Forum Iuris, 2018, 135–145.

districtus-ok jelentettek ilyen területeket.⁶ A székek és a kiváltságos kerületek súlya és szerepe Erdély különkormányzatának (a vajdaság) kialakulásával, majd az Erdélyi Fejedelemség létrejöttével megnövekedett, sőt, e területek új szerkezeti jelentőségre tettek szert: Erdély egyfajta belső föderalizmusának alkotó elemei lettek. Az etnikai komponenssel is rendelkező, területi szerkezetű rendiség erős hagyománnyá vált, amelynek utolsó közjogi elemeit csak az 1876-os közigazgatási reform számolta fel a dualizmus kori Erdély területén. Azonban a több évszázados írott és szokásjogi területi (és etnikai) tagoltság máig ható eleme az erdélyi politikai kultúrának. Ez nem elhanyagolható alapja és kiindulópontja az autonómiatörekvéseknek.

Az első világháború utáni új helyzetben az erdélyi magyarság „kényszerközösségből” (vagyis olyan közösségből, amely egy politikai döntés és nem egy társadalomtörténeti folyamat révén jött létre) gyorsan olyan „akarati közösséggé” alakult, amelynek politikai képviselőjét a „nemzeti egységre” törekvés határozta meg, de ezzel párhuzamosan olyan regionális kisebbségi közösségé is vált, amely saját intézményteremtő stratégiára és saját integráló azonosságtudatra tett szert.⁷

Ezek a történelmi és politikai előzmények voltak a kiindulópontjai azoknak az elképzeléseknek, amelyek a magyar kisebbség román államba való integrációjának lehetséges közjogi keretéről szóltak. Számos elképzelés javaslat született, mind a két világháború közötti korszakban,⁸ mind a második világháború utáni rövid időszakban.⁹ A kommunista román állam keretében rövid ideig fennálló Magyar Autonóm Tartománynak (1952-60), majd Maros-Magyar Autonóm Tar-

⁶ A 15. században öt kerület tartozott ide: a karánsebesi, a lugosi, a miháldi, az almási (halmasi) és a komjáti, majd a 16. század elején a megszűnő Krassó megye helyén a borzafői, a krassófői és illyédi kerületek. Lásd Petrovics István: A Duna-Tisza-Maros köz és Temesvár a középkorban. *Korunk* 2020/12, 4.

⁷ Vö. Ablonczy Balázs–Bárdi Nándor: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarok a 21. században*, 9–32. Budapest: KEH, 2010, 16.

⁸ Lásd Bárdi Nándor: Javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére (1918-1940). In: *Magyar Kisebbség*, 1997/1-2. 281–282.

⁹ Lásd Vincze Gábor: Javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére (1945-1946). In: *Magyar Kisebbség*, 1997/1-2. 283–285.

tománynak (1960-68) is szerepe volt abban, hogy az erdélyi magyarság 1989 után *szerzett jogként* tekintsen az autonómiára.¹⁰ Mindezek fontos, bár nem minden vonatkozásban meghatározó előzményei az 1989 után született autonómiatervezeteknek.

Az elmúlt harminc év során tizenhárom tervezet látott napvilágot, és ezek megjelenésében három szakasz különíthető el.

Az első szakaszt – a kilencvenes évek első felét – a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) programjának alakulása, a tervezet belső vitái jelentik. Ebben az autonómiatervezetek elsődleges funkciója a *szervezeti identitásteremtés* volt az egységes politikai képviselésen belül, a közpolitikai cél – a tervezetek törvényhozásban való előterjesztése – másodlagos maradt.

A második szakaszt, mely 2003-2004-gyel vette kezdetét, két fontos politikai folyamat határozta meg: a) az európai integráció és az európai regionális politikák lassan kibontakozó hatása; b) az RMDSZ-szel szemben megalakuló alternatív magyar politikai szervezetek és mozgalmak, amelyek *pluralizálódás* nyomán új *identitásversenyt* indítottak be.

A harmadik szakasz, mintegy folytatásaként a másodiknak egyfajta *mobilizációs versenyt* is beindított (2011-12 után), amely a változó politikai (és európapolitikai) kontextusban politikai innovációt is eredményezett.

Tanulmányom a továbbiakban e három szakaszt tekinti át; az első két szakasz bemutatása egy korábbi tanulmányomon alapszik,¹¹ annak átdolgozása. Amint e szakaszok áttekintéséből is kitűnik majd, az autonómiatervek politikai dinamikáját két, egymással ellentétes tényezőegyettes határozza meg.

Egyrészt fennáll a tervezeteket elutasító nemzetállami politikai kontextus, amely egy történetileg is konstans adottságnak látszik, és olyan résztényezőkre bontható le, mint a megkésett (19. századi értelemben befejezetlen) román nemzetépítés, vagy a centralizált államszerkezettel kapcsolatos, pártokon átívelő román stratégiai konszen-

¹⁰ Lásd Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2008.

¹¹ Bakk Miklós: Az autonómiatervek két szakasza Erdélyben 1989 után. *Magyar Kisebbség* 2004/1-2.sz., 39-60.

zus. Mindehhez a geopolitikai környezet is hozzájárul, ahogy ezt majd Michael Mann államelméleti koncepciója alapján vizsgálom.¹²

Másrészt a tervezetek sora mögött a kisebbségi politikai aktorok folyamatos politikai innovációra való törekvése is megfigyelhető, amelyet a nemzetközi politikai helyzet olykor pozitív fordulatai motíválnak, továbbá a magyar képviseleten belüli meg-megújuló versenyhelyzet, a politikai mobilizációs potenciál megőrzésének a kényszere is. E küzdelmek politikai identitásalakító küzdelmek is, melyeknek konceptualizálására Simon Harrison szimbolikus konfliktusokra vonatkozó tipológiáját alkalmazom.¹³

2 Az autonómiatervezetek első szakasza (1990-1996): identitásteremtés az egységes politikai képviseleten belül

2.1 Autonómiatervek és viták 1996-ig

Az RMDSZ megalakulásakor az erdélyi magyarság jogi státusával kapcsolatos kezdeti elgondolások alapvetően a korábbi (két világháború közötti) tervezetekre és a szerzett jogok nyomán kialakult intézményes gyakorlatra (az 1945-ös Nemzetiségi Statútum nyomán intézményesült szocialista gyakorlatra), valamint az európai integrációval előtérbe kerülő emberi jogi és kisebbségi jogi dokumentumokra alapoztak. Hivatkozási alappá kezdtek válni a működő nyugati autonómiák is. Ez olvasható ki az RMDSZ „alapító” *Kiáltványából* (1989. december 25.), amely „nemzetiségi statútumot” (kisebbségi törvényt) és Nemzetiségügyi Minisztériumot szorgalmaz. A szövegben megjelenik a „kollektív jogok” alkotmányos szavatolása iránti igény is. A fogalmi útkeresést jelzi, hogy az RMDSZ első kongresszusán (Nagy-

¹² Michael Mann: Az állam autonóm hatalmának eredete, mechanizmusai és következményei. In: *Regio* 2001/4. 12. évf. 3–33.

¹³ Simon Harrison: A szimbolikus konfliktusok négy típusa. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. 2000, 193–211. (Első megjelenés: Simon Harrison: „Four Types of Symbolic Conflict”. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol.1, No.2, June 1995, 255–272.

várad, 1990. április 21–22.) elfogadott program „a társadalmi csoportok és mindenféle kisebbségek kollektív jogainak és szabadságjogainak alkotmányba foglalását” rögzíti, és távlati célként „az önkormányzati rendszer csúcsszerveként működő ... kisebbségi parlament tervé”-t jelöli meg.¹⁴ A következő kongresszuson (Marosvásárhely, 1991. május 24–26.) elfogadott programjában már megjelenik, hogy a romániai magyarság önmagát „államalkotó tényezőnek” tekinti, és ennek intézményesülése a „személyi és kulturális autonómia” kialakításával valósul meg.¹⁵

Az első két kongresszus dokumentumai tehát nem tartalmaznak világos autonómia-konceptiót, viszont rögzítenek néhány olyan elemet, amelyek egy ilyen koncepció irányába mutatnak. 1991. tavasza és 1993. januárja között további, elfogadott állásponttá nem vált, de fontos – vitaindító szerepet játszó – tervezet, vitairat született. Ezek:¹⁶

- Borbély Imre „*társnemzet*”-konceptiója, amely már a második kongresszuson megjelent. Bár a javaslatról a kongresszus nem határozott, befolyásolta a program megfogalmazását, amelyben megjelent a következő megfogalmazás: az erdélyi magyar közösség „*önálló politikai szubjektum, államalkotó tényező, a román nemzet egyenjogú társa*”.
- Szócs Géza „*Nemzetiségi törvénytervezet-csomag*”-ja, mely szintén a második kongresszuson vált ismertté, nem hivatalos dokumentumként.¹⁷ A csomag négy részt tartalmaz: a) első fejezete kiegészítő javaslatokat fogalmaz meg Románia alkotmányos téziseihez (minthogy Románia új alkotmányának előkészítése 1991-ben épp folyamatban volt), és amelyek szerint az új román alkotmánynak tartalmaznia kell az *identitáshoz való jogot, a kisebbségi közösségek autonómiáját, valamint jogát az információhoz*; b) a második rész tulajdonképpen egy kerettörvény „a nemze-

¹⁴ A Romániai Magyar Demokrata Szövetség I. Kongresszusa, kiadta az RMDSZ Bihar megyei szervezete, é.n., felelős szerkesztő: Varga Gábor.

¹⁵ Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Alapszabályzat. Program. 1991. Kolozsvár: Kiadja az RMDSZ Országos Titkársága. 1991. június 7.

¹⁶ Lásd Bakk, *i.m.* 40–50.

¹⁷ Szerzője Bíró Gáspár kisebbségi jogi szakértő.

ti, etnikai, nyelvi közösségekről és az ezekhez tartozó személyekről”, amely rögzíti az egyéni és a közösségi jogokat (köztük: a köztestületek alapításának joga, az identitáshoz való jog, a lakóterület védettségének joga, pártok alapításának joga, az anyanyelvi oktatáshoz való jog, az anyanyelv közeletben való használatának joga, az anyaországgal való kapcsolat tartásának joga); c) a harmadik rész a regionális autonómia feltételeit fogalmazza meg; d) a negyedik rész a „funkcionálisnak” nevezett személyi elvű autonómiát írja le.

- a *Kolozsvári Nyilatkozat* már egy, az RMDSZ-en belül belső törésvonalakat is generáló folyamat ideiglenes lezárása volt 1992 októberében. A törés az RMDSZ országos választmányának (KOT) az elhúzódozó vitáiban jelent meg (1991 októbere és 1992 októbere között) és a választmány kolozsvári ülésén zárult e nyilatkozattal, mely látszólag a „belső önrendelkezés” koncepciójára alapozó autonómia-stratégia felülkerekedését jelentette a közvetlenül kínálkozó kisebbségi jogi és a helyi önkormányzatokra alapozó felfogással szemben, valójában azonban csak a szervezeti identitást alapozta meg az 1993-as harmadik kongresszuson elfogadott szerkezeti reformhoz. A „belső önrendelkezés”-konceptió az RMDSZ ernyőszervezet-jellegének megerősítését szolgálta, a programba azonban a kisebbségi jogokra való hivatkozás került be – a nemzeti kisebbségként való (ön)meghatározás tézise –, ami a nemzetközi egyezmények által szavatolt jogok hazai érvényesítésének az útját jelölte ki az RMDSZ gyakorlati politizálásában, mivel a közjogi státus megváltoztatását az 1991-es alkotmány immár megakadályozta.
- Csapó József *Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről* című dokumentuma ugyan a Kolozsvári Nyilatkozathoz kapcsolható,¹⁸ de nem vált az RMDSZ hivatalos dokumentumává.¹⁹ A tervezet első része alkotmánymódo-

¹⁸ A dokumentumot szerzője 1992. decemberével datálja, megjelent az Erdélyi Napló 1993. március 15-i számában.

¹⁹ Jóllehet, a szerző annak egy vázlatát még 1992-ben eljuttatta az RMDSZ országos elnöksége mindegyik tagjának (Csapó József személyes közlése).

sító téziseket tartalmaz, köztük azt, hogy az állam elismeri és garantálja valamennyi nemzeti kisebbség, nemzeti közösség identitásának ápolásához, fejlesztéséhez és továbbhagyományozásához való jogát, és hogy a nemzeti kisebbségek, nemzeti közösségek, elnyerhetik a politikai szubjektum minőséget és a személyi autonómiához való jogot is. Ez a jog a memorandum szerint az alkotmány által meghatározott, közjogi személyiséggel rendelkező saját intézmények létrehozásának jogát is jelenti. A dokumentum tehát jogalanyként, egymás mellett említi a nemzeti kisebbségeket és közösségeket, de a kettő közötti – jogi – különbséget nem határozza meg. Az egyik lehetséges különbségtételre csak később, az RMDSZ kisebbségi törvénytervezetében került sor (mely a nemzeti kisebbségek mellett a belső önrendelkezés jogával élő autonóm közösségekről szól). Ebben a dokumentumban (csomagban) jelenik meg először Csapó hármas autonómia-konceptiója, amely később meghatározóvá vált az RMDSZ dokumentumaiban. A három autonómiaforma: a) romániai magyar nemzeti közösség személyi autonómiája; b) helyi öngazgatási autonómia; c) a magyar nemzeti közösségi régió területi alapon működő autonómiája.²⁰ Fontos és később gyakran kritizált vonása a Csapó-féle megközelítésnek, hogy nem konkretizálja a romániai államhatalmi struktúrákhoz és a belső jogrendhez való kapcsolódást, ami rendkívül megkönnyítette a tervezet mögötti politikai törekvés félremagyarázását.

- Az RMDSZ törvénytervezete – *Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről* – lényegében a „nemzeti kisebbség” definíciójából adódó, a kisebbségi jogokat lépésről lépésre elérni akaró stratégia egy lehetséges összekapcsolását fogalmazta meg a „belső önrendelkezés” programjából következő, átfogó közjogi státusra irányuló törekvéssel. Olyan kerettörvény-javaslat volt, amely mind az egyéni kisebbségi jogokat, mind

²⁰ Ez a három szintű autonómia koncepció mind a mai napig részét képezi az RMDSZ pártprogramjának. Lásd a Romániai Magyar Demokrata Szövetség programjának 2-3 oldalait. Letöltés helye: <https://rmdsz.ro/upload/dokumentumok/RMDSZProgram2017.pdf>, letöltés ideje: 2021.11.18.

pedig az autonómiák keretében gyakorolható közösségi jogokat tartalmazza. Mindez az akkori politikai kontextus kétarcúságából következett. Az autonómia létrehozása iránti igény ugyanis ekkor még mind külpolitikailag, mind belpolitikailag fenntarthatónak tűnt. Az európai politikában egy, a kisebbségi jogi rendelkezéseket az autonómiák irányába bővítő irányzat látszott előre törni (az 1201/1993-as Európa Tanácsi Ajánlás ennek jeleként volt értelmezhető), a belpolitikában pedig még nem zárult le a jobbközép ellenzéki együttműködés kialakítása (a Demokrata Konvenció), amelyben elkezdődött az RMDSZ integrációja a román pártrendszerbe, de amelyen belül a Konvenció tagjai nyomást kezdtek gyakorolni az RMDSZ-re, hogy hagyjon fel autonómiaterveivel. A kerettörvény az egyéni kisebbségi jogok²¹ mellett a következő közösségi jogokat tartalmazza: a) az önálló politikai és jogi alanyiség kinyilvánítása; b) a belső önrendelkezéshez való jog; c) az önazonosság szabad érvényesítése a történelmi és területi sajátosságoknak, hagyományoknak megfelelő autonómiák révén. Másrészt a tervezet az autonóm közösség fogalmának bevezetésével különbséget tesz a jogok alanyai között: „autonóm közösség az a nemzeti kisebbség, amely saját elhatározásból a belső önrendelkezés elve alapján gyakorolja jogait”. Az autonóm közösségek „belső önrendelkezése” a hozzájuk tartozó személyek egyéni kisebbségi jogain alapuló személyi autonómia, valamint a helyi öngazgatási és regionális autonómia révén teljesül. A helyi öngazgatási autonómia a „sajátos státuszú önkormányzatok” révén valósul

²¹ Egyéni kisebbségi jogok: a) a nemzeti önazonossághoz való jog, a hovatartozás szabad kinyilvánításának joga; b) az anyanyelv szabad használata a magán- és közéletben, a közigazgatásban, a bíróságon; c) a saját szervezetekben és pártokban való részvétel, azok fenntartása; d) saját oktatási rendszerben való részvétel; e) a saját oktatási intézmények létrehozása minden szinten; f) az anyanyelv, történelem, kultúra, hagyományok megismerése, ápolása, továbbadása; g) a vallás szabad gyakorlása; h) az anyanyelvű szabad véleménynyilvánítás, tájékozódás és információcsere; i) egyenlő feltételek közt hozzájutni munkahelyhez, közhivatali állásokhoz; j) a kisebbségi volttal kapcsolatos személyi adatok védelme; k) a család- és utónév anyanyelv szabályai szerinti anyakönyveztetése, a gyermek nevének szabad megválasztása; l) a nyilvánosságnak szánt tájékoztatások anyanyelven való feltüntetése.

meg. E státust azok a helyi önkormányzatok kaphatják meg, amelyek lakosságának többségét valamely nemzeti kisebbséghez vagy autonóm közösséghez tartozó személyek alkotják. Végül, a harmadik autonómiaforma, a regionális autonómia a sajátos státusú önkormányzatok társulása révén jön létre; e társulás joga a sajátos státusú közigazgatási egységeket, mint helyi önkormányzatokat illeti meg. Az RMDSZ 1993 decemberében nyújtotta be e tervezetet törvényjavaslatként a parlamentben. 1994 februárjában egy különbizottság alakult a tervezet megvitatására, és ez a testület másfél év után úgy döntött, hogy nincs szükség kisebbségi törvényre.

- Az RMDSZ törvényjavaslatát előkészítő vitákban, alternatív tervezésként készítette el Szilágyi N. Sándor a *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* című egyéni javaslatát.²² A szerző tervezetét az RMDSZ-javaslat kritikájának tekintette, mivel az „a hagyományos hegemonista nemzetállam paradigmájában maradvá próbálja rendezni – csakis a kisebbségek számára – a nemzeti identitással kapcsolatos jogok kérdését”.²³ Konceptiója szakítani kívánt a kisebbségi törvények azon felfogásmódjával, mely szerint a kisebbségek számára külön törvényi rendelkezések szükségesek annak biztosításához, ami a többségnek a helyzetéből adódóan úgyszólván automatikusan kijár. Szilágyi elgondolása az volt, hogy Romániában több *nemzeti közösség* él, a nemzeti identitással kapcsolatos jogok gyakorlati érvényesítését a területi és demográfiai (számbeliségi) szempontok alapján, jogilag definiált helyzeteknek megfelelően kell biztosítani mind a többségi, mind a kisebbségi nemzeteknek. A tervezet a következő kategóriákkal számol: nemzeti többség, nemzeti kisebbség, helyi ill. regionális nemzeti többség, helyi ill. regionális nemzeti kisebbség, jogképes nemzeti közösség, politikai nemzet, kulturális nemzet és a nemzeti közösségen kívül élő

²² Szilágyi N. Sándor: *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről*. In: *Korunk* 1994/3.

²³ Lásd Szilágyi N. Sándor bevezető sorait tervezetéhez. *Uo.*

személyek.²⁴ Az alkotmányossági kifogásokat Szilágyi úgy véli megelőzendőknek, hogy a nemzetállamot alkotó nemzetet politikai nemzetként definiálja, amely magában foglalja az összes nemzeti közösségeket, valamint azokat az állampolgárokat is, akik nemzeti közösségen kívül élnek.

Az *autonómia-statútumok* kidolgozása az RMDSZ kisebbségi kerettörvény-tervezete szerint a majdan megválasztandó önkormányzati testületek hatásköre. Ennek ellenére az RMDSZ belső ellenzéke a kisebbségi kerettörvény-tervezet véglegesítése után a statútumok mihamarabbi kidolgozását szorgalmazta a következő érvekre hivatkozva: 1. a statútumoknak jövőkép-értékük is van; 2. a kisebbségi kerettörvénynek igazi tartalmat a statútumok adnak, ezért a statútumoknak a kerettörvény parlamenti vitájára már készen kell lenniük, mintegy kiegészítő magyarázatként, értelmezésként kell szolgálniuk a kerettörvény vitájában. Ezért az RMDSZ válaszmánya (1993-tól: a Szövetségi Képviselők Tanácsa - SZKT) 1994 októberében fel is állított egy bizottságot az autonómia-statútumok kidolgozására. A bizottság 1994 őszén kezdte meg munkáját, és mivel egyedül a Csapó József által kidolgozott csomag állt a rendelkezésére (*Romániai magyar nemzeti közösség személyi autonómiájának statútuma*, *A sajátos státusú helyi önkormányzat statútuma* és *A sajátos státusú helyi önkormányzatok regionális társulásának autonómiastatútuma*),²⁵ munkáját ennek alapján kezdte el.

Az RMDSZ-en belüli autonómia-vita keretei innen, az autonómia-bizottság létrehozásától kezdődően leszűkültek. Bár a cél – legalábbis egyesek számára – az volt, hogy az autonómia-statútumok vitája érdemi szak- és közpolitikai vitává váljon, és értékelhető alternatívákat állítson fel az autonómia tartalmáról, ez nem következett be. A személyi elvű autonómiára nézve a kiindulópontként használt Csapó-tervezet nagyon elnagyoltan fogalmazott ezen autonómiaforma kompetenciaköréről, és ebben a változatban elmosódottak maradtak az egyes autonómiaformák közötti határvonalak. Minthogy az au-

²⁴ A definíciókat a tervezet első fejezetének 2-10. szakaszai tartalmazzák.

²⁵ Erdélyi Napló, 1994. (4. évf.) szeptember 28.

tonómia-bizottságnak – a belső politikai viták nyomán – nem sikerült a megfelelő közpolitikai pontosításokat elvégeznie, az eredmény tulajdonképpen visszalépésként is értelmezhető volt a Szócs Géza-tervezethez képest. A személyi elvű autonómia testületeinek megválasztása szintén vitatéma volt: a Csapó-tervezet első változatai a választásokat még az RMDSZ-re „bízták volna”, ez azonban ellentmondásba került azzal, hogy a megválasztott testületnek közjogi testületnek/személynek kell lennie. Erre született válaszként a „nemzeti kataszter” javaslata,²⁶ amelynek kivitelezése viszont sokak számára technikailag megoldhatatlannak tűnt. Megoldhatatlanok maradtak továbbá a *személyi elvű autonómia és a román közhatalmi szféra kapcsolatrendszerével* kapcsolatos kérdések is. Az eredeti Csapó-tervezetben egyetlen rendelkezés sem vonatkozott arra, hogy az autonómia intézményrendszere hogyan tagolódik be a román állam közigazgatási rendszerébe, a közhatalmi szférába, viszont több olyan rendelkezés is megfogalmazást kapott, amelyek túllépik a személyi elvű autonómiák számára definíciószerűen adott tevékenységi és hatásköri keretet. A „sajátos státus” azokat a helyi közigazgatási egységeket illeti meg – a tervezet szerint –, ahol a magyar nemzeti közösséghez tartozó személyek a lakosság számához viszonyítva számbeli többségben vannak, viszont a tervezet nem határozza meg pontosan, melyek azok a többlethatáskörök, amelyekkel a sajátos státusú helyi önkormányzatok a többi települési önkormányzattal szemben rendelkeznek – erről csak általánosságokban fogalmaz. Az RMDSZ autonómia-bizottságának (1994 decemberétől 1995 márciusáig ülésezett) nem sikerült megoldást találnia e vitatott kérdésekre, ezért az RMDSZ választmánya (az SZKT) elé vitte (1995 tavaszán). Így ismét két szemlélet politikai vitája bontakozott ki: az egyik a Csapó-tervezetek alapjaként egyfajta „természetjogi” álláspontot közvetített, amely szerint az autonómia feltétlen jog, amely a belső önrende-

²⁶ A nemzeti (nemzetiségi) kataszter gondolata az osztrák szociáldemokrata teoretikustól, Otto Bauertől származik, aki 1907-ben javasolta ezt a személyi elvű nemzetiségi önkormányzatok alapjául a Monarchiában. A nemzetiségi alapon összeírt önkormányzó közösség gondolatát az RMDSZ-n belül először az Erdélyi Magyar Kezdeményezés platform vetette fel, és foglalta 10 pontos rövid programjába (1994. február 12.)

zés ethosza alapján képviselendő; a másik szerint az autonómia az erdélyi magyar nemzeti közösség fennmaradásának legmegfelelőbb kerete, amely azonban nem jogokra, hanem egyeztetések hosszabb folyamatával, az intézményi megoldások minél pontosabb körvonalázásával alakítható ki. Ebben a helyzetben már kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a román pártrendszerbe integrálódó RMDSZ meghatározó vezetői számára az autonómia – mint aktualitással rendelkező közjogi és alkotmányjogi (az új román alkotmányt már 1991-ben elfogadták) kérdés – már nem napirenden szerepeltető kérdés.

Ennek ellenére még történtek kísérletek az autonómia kérdésének napirenden tartására. Az RMDSZ Politikai Főosztályának (melynek akkor stratégiai-tervező feladatköre is volt) keretében működő kisebb „autonómia-műhely” támogatásával elkészült néhány alternatív tervezet.²⁷ Ezek:

- *A romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútuma,*²⁸ melynek mintájául a magyarországi, 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény, az Åland-szigetek önkormányzati törvénye és Dél-Tirol második autonómiastatútuma szolgáltak.
- *Kerettörvény-tervezet a személyi elvű önkormányzatokról,*²⁹ melynek fő mintája a két világháború közötti korszakból fennmaradt Jakabffy Elemér-féle tervezet volt.

A tervezetek (alternatív javaslatok) számának a növekedése azonban nem tisztázta az RMDSZ választmánya (az SZKT) számára a döntési alternatívákat, amely a döntést így a közelgő RMDSZ-kongresszushoz (1995. május – az RMDSZ negyedik kongresszusa, Kolozsvár) utalta. Ekkora már világosan látszott, hogy az autonómia kérdése már nem központi, identitást biztosító eleme az RMDSZ öndefiníciójának. Ugyanakkor a vitákat egy „kiegyezés” jegyében le is kellett zárni. Ezt szolgálta az a néhány elvi tétel, amely bekerült a programba. Ezek szerint az autonómia a következőket jelenti az RMDSZ számára: a) *elvet,*

²⁷ Tagjai: Asztalos Lajos, Szász Alpár Zoltán, Bakk Miklós, Bodó Barna.

²⁸ Kidolgozói: Bodó Barna, Szász Alpár Zoltán és Bakk Miklós

²⁹ Kidolgozója: Bakk Miklós

melynek a jogállam kiépítésében kell érvényesülnie, b) a nemzeti közösség jogát, melyet identitása megőrzése érdekében gyakorol, c) eszközt, melylyel a romániai magyarság szülőföldjén megalapozhatja gazdasági és kulturális fejlődését, megteremtheti fennmaradásának feltételeit és d) *stratégiai célt*, melyet az RMDSZ politikai tevékenységében és a civil társadalom szervezeteivel kialakított kapcsolataiban követ.³⁰ A program rögzítette a három autonómiaformát is, ezek: a személyi elvű autonómia, a sajátos státusú helyi önkormányzatok, valamint a területi autonómia, mely „a helyi önkormányzatok társulásával érdekszövetségként jön létre”.³¹

Az autonómiakérdést 1995 második felében látszólag az akkor a parlamentben elfogadott tanügyi törvény konfliktusai szorították a háttérbe. Az „autonomista frakció” annyit még elért, hogy az RMDSZ választmánya (az SZKT) 1996 januárjában Székelyudvarhelyen még egyszer napirendre tűzte a *személyi elvű autonómia statútumának* a kérdését. Az ülésen határozatba foglalták a személyi elvű statútum sarkoktételeit, s a kodifikációs munkát egy –utóbb felállítandó – szakmai testületre bízták. Érdemi munkára azonban már nem került sor. Ehhez az időszakhoz kapcsolódik Csapó József azon tervezete, amelyet a korábbi *Memorandumának* továbbgondolásaként kell értelmezni:

- *Székelyföld autonómia-statútuma*³² A tervezet a belső önrendelkezés elvére épít: „Székelyföld, történelmi azonosságának kifejezéseként, önkormányzati közösséggé alakul.” (1.szakasz). Az önkormányzati közösséget Székelyföld 8 székely széke és „székely közületi vidéke” alkotja, ezek: Kézdiszék, Orbaiszék, Sepsiszék, Csíkszék, Udvarhelyszék, Gyergyószék, Marosszék, valamint Miklósvár- és Bardócszék. Vezető szervei: a választott Önkormányzati Tanács, a végrehajtási jogköröket gyakorló Önkormányzati Bizottság és Székelyföld elnöke. A tervezet felsorolja ezen szervek feladat- és hatásköreit. A felsorolás meglege-

³⁰ Lásd: A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Programja. Alapelvek. In: RMDSZ Közlöny, 1995. június (16.sz.).

³¹ Uo.

³² Megjelent a *Magyar Kisebbség* 1995/2. számában. Letöltés helye: www.jakabffy.ro, letöltés ideje: 2021.10.10.

tősen általánosan fogalmazott jogköröket tartalmaz, és a román közjogi szférához (alkotmányos kerethez) való illeszkedése is eléggé elnagyolt megfogalmazásokat tartalmazott – ezek voltak a későbbi viták legtöbb kritikát kiváltó részletei. Csapó József 1995-ben publikált tervezete már az RMDSZ belső, le nem zárt vitáiban sem merült fel. Ez a tervezet politikai szerephez tulajdonképpen csak 2003 után jutott.

2.2 Az autonómiatervek politikai funkciója a kilencvenes évek első felében

Az 1992-95 között született autonómia-koncepciók ideológiai megalapozását elsősorban a közösségi jogok európai kodifikációjának körvonalazódó lehetősége ígérte. A kollektív jogok az egyéni jogok kiegészítéseként kezdtek megjelenni az Európa Tanács (ET) dokumentumaiban. Ez volt a kelet-közép-európai kisebbségi elit olvasata az Európa Tanácsban végbemenő normaalkotásról. Ugyanakkor a demokratikus berendezkedésüket létrehozó, illetve visszaállító nemzeti többségek számára a kollektív jogok a „visszaszerzett” nemzetállamiság megkérdőjelezéseként tételeződtek. Ez a kettős szemlélet vezetett a kollektív jogi javaslatok elakadásához az ET által kezdeményezett nemzetközi kisebbségi jogi kodifikációkban a kilencvenes évek közepét követően. Mindez csupán kontextusát adta annak az identitásépítésnek, amely az RMDSZ-ben az 1996-os első kormánykoalícióra lépésig végbement. Ez az identitásépítés a következő részszakaszokra bontható³³:

- 1990-1992 között az autonómia kérdése az RMDSZ identitáskeresésének részeként jelent meg, de világos stratégiai koncepciók nélkül. Nincs világos kép RMDSZ és a román demokrácia megszilárdítását célul tűző erők viszonyáról, valamint arról sem, hogy milyen intézményi keret szükséges a nemzeti önzonosság megőrzéséhez.³⁴ A fogalmi útkeresésnek ebben a sza-

³³ Bakk, *i.m.* 49-50.

³⁴ Vö. Bárdi Nándor: Törésvonalak a határon túli magyar politikában, 1989-1998. In: *Regio*, 1999/2. 161.

kaszban amolyan „próbák és hibák” (*trial and error*) jellege is volt. Az RMDSZ első három kongresszusán mind a politikai önmeghatározás kérdése („nemzeti kisebbség” *versus* „nemzeti közösség”), mind a sajátos intézményrendszer modellje inkább pillanatnyi kompromisszumok eredménye volt.

- A következő rövid időszakban (1992-1993) az autonómia az RMDSZ központi kérdésévé és stratégiájává vált. Ebben a „belső önrendelkezés” fogalmának elfogadtatását olyan szervezeti reform alapozta meg (az RMDSZ 1993-ban elfogadott önkormányzati, „állam az államban”-modellje), amelyet az európa-politikai kontextus – az 1201/1993-as ET-ajánlással elfogadása – is igazolni látszott azzal, hogy a külön intézményrendszerre alapozó identitáspolitikai irányzatot felértékelte. Ez az időszak az „autonómia-narratíva” konszolidációs időszakának tekinthető.
- Az 1993-as kongresszus után, 1995-96-ig – mindaddig, míg az RMDSZ-n belül integratív szervezetépítés folyt –, az autonómia kérdése is napirenden maradt: egyszerre volt jövőkép és stratégia, de egyre inkább alárendelődött annak a belső törésvonalnak, amely az identitáspolitikát szembeállította a pártpolitikai szerepvállalással. Az autonómiatervek ideológiai funkciója megkettőződött: 1. egyrészt kritikai eszközök voltak, amelyet a gyakorlati politizálás exigenciáival szemben bármikor alkalmazni lehetett; 2. másrészt az „autonómia” megmaradt olyan „episztémének” (tematizációs kiindulópontnak), amelyhez minden szervezeti reformkezdeményezés vissza tudott nyúlni.³⁵

3 Autonómiatervezetek második szakasza 2003-2004-ben: pluralizálódás és identitásverseny

Az autonómia kérdése 2003-ban ismét napirendre került. Ennek fő oka: 2003 februárjában, az RMDSZ hetedik kongresszusán Tőkés László ve-

³⁵ Vö. Bakk Miklós: Modellviták – rejtett stratégiák. In: *Magyar Kisebbség, 2000/1.sz.*, 11.

zetésével kivált egy nagyobb csoport az RMDSZ-ből. Ez a csoport (melyből később megalakult az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a Székely Nemzeti Tanács) az autonómiakérdés újbóli napirendre tűzésével kezdte meg programja kialakítását. Az „autonómia” így ismét kritikai funkcióhoz jutott, és egyben az új (megújított) mozgalom tematizációs kiindulópontja is lett. Az újragondolás kontextusa azonban megváltozott. Közpolitikai értelemben a regionalizmus új aktualitása biztosított lehetőséget az autonómia-program innovatív újragondolásához.

A regionalizmust a határmenti együttműködés tűzte napirendre.³⁶ Ugyanakkor felmerült egy másik – jórészt geopolitikai – kérdés is, amelyet a kilencvenes évek végén az Európai Unió bővítése kapcsán fogalmaztak meg, éspedig: hol van az Európai Unió „civilizációs” határa? Azaz: megáll-e a bővítés Magyarország és Románia határán, a katolikus-protestáns Közép-Európa keleti határánál, avagy további EU-bővítésre is sor kerül? Már 1997-ben megfogalmazta Molnár Gusztáv egy vitaindítóban, hogy az Európai Unión kívül maradó Erdélynek, mint közép-európai karakterű tartománynak („közép-európai fragmentumnak”) a skóciai devolúció szolgálhat mintául abban, hogy egy új alkotmányos-regionális státust alakítson ki magának Románián belül.³⁷ Az így elindított vita átfogó magyar-román értelmiségi disputává szélesült³⁸, ami még az RMDSZ-re is hatott. Az RMDSZ-en belüli egyik – belső ellenzéki – csoport, a Reform Tömörülés az 1999 máju-

³⁶ 1993. februárjában Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna egyezményt köt a Kárpátok Eurorégió létrehozásáról. Ehhez két romániai megye – Szatmár és Máramaros – is csatlakozott. 1997-ben létrejön a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióhoz. 1998 júliusában a román parlament elfogadta a regionális fejlesztésről szóló törvényt, amelynek értelmében fejlesztési régiók jönnek létre megyék közötti egyezmény alapján, a kormány jóváhagyásával, de amelyek nem területi-közigazgatási egységek és nem rendelkeznek jogi személyiséggel. A fejlesztést az EU által Romániának nyújtott támogatások alapozták meg.

³⁷ Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. In: *Magyar Kisebbség*, 1997/3–4.sz. A tanulmány románul a Pro Europa Liga által kiadott, *Alterra* című folyóirat 1998/8. számában jelent meg. Ezzel egy párhuzamos – magyar és román – vita indult el a Molnár által felvetett kérdésről.

³⁸ A vita anyagából válogat: Gabriel Andreescu – Molnár Gusztáv (szerk.): *Problema transilvană*. Iasi: Polirom. 1999.

sában megtartott hatodik RMDSZ-kongresszuson elfogadtatott egy új programfejezetet, amely az „erdélyi regionális érdeket” fejt ki.

Miután Románia csatlakozási tárgyalásai elkezdődtek, az Erdélyre vonatkozó kérdés Románia „történelmi regionalizmusának” a keretében fogalmazódott újra. Ebben egy 2000-ben megalakult román-magyar értelmiségi műhelynek, a Provincia-csoportnak³⁹ és az általa két nyelven – románul és magyarul – kiadott folyóiratnak, a *Provinciának* volt kezdeményező szerepe.⁴⁰ Mindez a régiósítás kérdésének a napirenden tartását készítette elő.

3.1 Új autonómiatervezetek 2003-2004-ben

A 2003. február-áprilisában megalakult Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácson (EMNT) belül 2003 júliusában létrejött annak Székelyföldet képviselő csoportja, a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) is, amely a székelyföldi területi autonómia kérdését állította az előtérbe. Ezzel a Székelyföld státusára vonatkozó elgondolások is külön politikai bázist teremtettek maguknak. A két új politikai csoportosulás – egyelőre mozgalomként – az autonómia kérdésének újbóli napirendre vételét tűzte célul. Székelyföldre vonatkozóan 2003 folyamán három elgondolás fogalmazódott meg:

- Az elsőt az RMDSZ hetedik kongresszusán 2003 februárjában fogalmazták meg, ez a székelyföldi fejlesztési régió létrehozásában jelöli meg a célt, amely az 1998-as regionális fejlesztési törvény elfogadása után létrejött „Közép”-régió (mely hat erdélyi megyét foglal magába: Brassót, Kovásznát, Hargitát, Marost, Szebent és Fehért) átalakítását javasolja, és pedig a magyar többségű Hargita és Kovászna megyék, valamint Maros megye

³⁹ A csoportot Molnár Gusztáv Budapesten élő erdélyi politológus és Alexandru Cistelean marosvásárhelyi román író hozta létre, tagjai román és magyar értelmiségiek (Ágoston Hugó, Antik Sándor, Bakk Miklós, Mircea Boari, Caius Dobrescu, Hadházy Zsuzsa, Marius Lazăr, Ovidiu Pecican, Traian Stef).

⁴⁰ A csoport 2001 decemberében egy nagy visszhangot kiváltó *Memorandumot* tett közzé a romániai alkotmányos régiók kialakításáról.

(melynek délkeleti fele a történelmi Székelyföld része) leválásáról a fejlesztési régióról, és külön („székely”) fejlesztési régióvá alakítását. Ezt a koncepciót azonban a kormány gyorsan elutasította. A terv nem tekinthető autonómiatervezetnek, csupán egy óvatos kísérlet volt egyfajta „területi precedens” megteremtésére a majdani Székelyföld régió megalapozásához.

- A második autonómiatervezetet a Székely Nemzeti Tanács készítette el Csapó József 1995-ös *székelyföldi autonómia-statútumából* kiindulva. A Székely Nemzeti Tanács módosításaival 2004. februárjában nyújtották be a parlamentben az RMDSZ-frakció hat, ellenzékinak számító képviselője segítségével⁴¹. A parlament 2004. június végén elutasította a tervezetet.⁴² Mindazonáltal, ha az autonómia-tervezetek politikai életciklusát vizsgáljuk, akkor ez a tervezet a leghosszabb életű⁴³, és a 2022. évi, sorrendben immár ötödik benyújtása is napirenden van.
- A harmadik tervezetet az EMNT vezetői mutatták be 2003 novemberében, ez egy nagyobb távra szóló csomagterv, amelyet egy szakértői csoport készített el.⁴⁴ *A csomagterv három tervezetet tartalmazott: egy kerettörvényt a régiókról, egy törvénytervezetet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról, valamint Szé-*

⁴¹ A benyújtott tervezetet támogató hat képviselő (Birtalan Ákos, Kovács Zoltán, Pécsi Ferenc, Szilágyi Zsolt, Toró Tibor, Vekov Károly – az RMDSZ-frakció „polgári szárnya”) politikailag vállalta ugyan a javaslatot, azonban az SZNT szövegével szemben szakmai kifogásaik voltak. Éles vita nyomán Csapó József, az SZNT elnöke elfogadta, hogy a tervezet Toró T. Tibor módosításaival kerüljön a parlament elé.

⁴² A parlamenti szakbizottság elutasította a tervezet megvitatását, az RMDSZ-frakció hosszas belső vita után, elfogadva Tamás Sándor érvelését (miszerint az autonómia szerepel az RMDSZ programjában), mellette szavazott.

⁴³ A tervezetet 2020. végéig még háromszor nyújtották be az RMDSZ-frakció SZNT-hez közel álló tagjai: másodszor 2005. júniusában (benyújtók: Sógor Csaba és Garda Dezső, elutasította a szenátus 2012-ben); harmadszor 2017-ben (iktatta Kulcsár Terza József, elutasította a szenátus 2018. májusában); negyedszer: 2019 decemberében (benyújtotta: Kulcsár Terza József és Bíró Zsolt, elutasította a szenátus 2020. áprilisában, Klaus Iohannis államfő szorgalmazására).

⁴⁴ A szakértői testület tagjai: Bakk Miklós politológus (a csoport koordinátora), Bodó Barna politológus, Fórika Éva jogász, Kovács Péter nemzetközi jogász, Borbély Imre politológus, Székely István politológus, Lőrincz Csaba politológus, Komlóssy József, a FUEN alelnöke.

kelyföld különleges jogállású régió státútumát. A kerettörvény nem jelölte ki a régiók területét, csupán hatás- és feladatköreikről, autonómiájuk jogi keretéről és a régiós intézményekről rendelkezett. Továbbá tartalmazta azt a lehetőséget – ez leginkább a spanyol regionalizmust követi –, hogy a régiók sajátos jogállást is kialakíthatnak a törvényhozásban, ez esetben különtörvény rögzíti e jogállásukat. A Székelyföld régió létrehozásáról szóló törvény viszont pontosan meghatározza azt a területi egységet (községek listája – ebben viszont a déltiroli autonómia mintáját követi), amelyen e régió létrejön, a régió státútuma (a csomag harmadik része) viszont épp az a különtörvény Székelyföld sajátos jogállására utalóan, amelyre a kerettörvény is utal. Mivel azonban az SZNT a Csapó-tervezet koncepcióját vállalta fel, így 2004 nyaráig nem került sor e csomagterv valamilyen politikai hasznosítására, az EMNT elállt tervezetének Székelyföldre vonatkozó részének érvényesítésétől.

Mind a Székely Nemzeti Tanács tervezete, mind a szakértői csoport csomagterve fontos hivatkozási alapnak tekinti az Európa Tanács parlamenti közgyűlésében 2003 júniusában az ún. Gross-jelentés alapján elfogadott 1334 (2003)-as határozatot, amely az autonómiát a belső stabilitás eszközének tekinti.⁴⁵ A szakértői csoport ezenkívül egy stratégia elképzelést is megfogalmazott a tervezet érvényesítéséhez. E szcenárió szerint Romániában kedvező belpolitikai fejlemények mellett még a csatlakozás előtt egy *aszimmetrikus regionalizmus* bontakozhat ki, amelyen a csomagot elkészítő szakértők egy felülről megtervezett regionális reform és egy alulról szerveződő mozgalom kompromisszumát értették.⁴⁶ A regionalizmus és az autonómia összekapcsolása mellett több érvet is felhoztak, és pedig:

⁴⁵ 1334 (2003) sz. Határozat az autonóm régiók pozitív tapasztalatai, mint konfliktusmegoldást segítő ihletforrás Európában. Elfogadta az ET parlamenti közgyűlése 2003. június 24-i ülésén.

⁴⁶ Az aszimmetrikus regionalizmusra példaként Olaszországot és Spanyolországot hozták fel, a folyamat alakulása tekintetében pedig Lengyelországot, ahol egy felülről megtervezett regionális reform és egy alulról szerveződő mozgalom találkozása (Szilézia esetében) a közeljövőben ilyen típusú régiókat eredményezhet.

- a regionalizmus révén az autonómia kérdése hozzáilleszthető az integrációs folyamatban napirendre kerülő közigazgatási és regionális politikai reformhoz;
- a regionalizmus Székelyföld autonómiáját megjelenítő „nyelvezetként” is felfogható: egyrészt alkalmas arra, hogy a székelyföldi régió létrehozását ne egyedi törekvésként, hanem egy általános folyamat részeként mutassa be, amelyet csupán néhány helyi sajátosság tesz a többi törekvéstől némiképp eltérővé;
- másrészt a regionalizmus alkalmas arra, hogy a székelyföldi autonómia ügye mellé stratégiai szövetségeseket találjon a román társadalomban.⁴⁷

Az SZNT-tervezet és a szakértői csoport csomag-tervének Székelyföldre vonatkozó része között érdemi vita nem alakult ki. A koncepciók közötti különbségek azonban egyértelműek: míg a Csapó-tervezet a belső önrendelkezés koncepciójára alapoz, és Székelyföld területi autonómiáját az ország egészének átfogó területi-közigazgatási reformja nélkül javasolja⁴⁸ (de azzal az alkotmányértelmezéssel, hogy a tervezet hozzáilleszthető az 1991-ben elfogadott és 2003-ban módosított román alkotmányhoz),⁴⁹ addig a szakértői csoport által készített csomagterv általános javaslatot tesz a régiók kialakítására (a régiók kerettörvénye azonban nem határozza meg a régiók területi állagát, hanem csupán azok intézményeire és hatáskörére tesz javaslatot), és az alkotmány következő – csatlakozás előtt szükségessé váló – módosításának a perspektívájára alapoz.

⁴⁷ Ezeket az érveket Bakk Miklós, a csoport koordinátora vitte a nyilvánosság elé.

⁴⁸ Jóllehet az SZNT-tervezete is változást előfeltételez a közigazgatási rendszerben, amennyiben az autonóm térségnek a jelenlegi Maros megye esetében csak a marosszéki települések képeznék részét. Az SZNT-tervezetének függeléke taxatíven felsorolja azon, mintegy 150 települést, mely részét képeznék az autonóm Székelyföldnek, lásd: Lásd: Székely Nemzeti Tanács: *Székelyföld Autonómiastatútuma*. Sepsiszentgyörgy: T3 Kiadó. 2009, 1.1. számú függelék.

⁴⁹ Azon álláspont alátámasztására, hogy Székelyföld területi autonómiája nem mond ellent a román alkotmánynak – sőt nem feltétlenül szükséges annak módosítása sem az autonómia gyakorlatba ültetéséhez – a politikai argumentációk mellett tudományos érvek is bőséggel felhozhatóak. Ez utóbbival kapcsolatban lásd: Dabis Attila: *Misbeliefs about Autonomy*. Berlin: Peter Lang Verlag. 2021.

Bár az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a Székely Nemzeti Tanács megalakulásával a területi autonómia – Székelyföld régió – régió kérdése került előtérbe, a korábbi autonómia-koncepciókban javasolt személyi elvű – kulturális vagy funkcionális – megújítására is sor került. Két tervezet említendő:

- 2004 júniusában az RMDSZ-frakció három képviselője és egy szenátor (az EMNT irányvonalához közel álló politikusok) a román parlamentben iktatták az EMNT által kidolgozott és jóváhagyott *személyi elvű autonómia kerettörvényét*, valamint a *romániai magyarság személyi elvű autonómiájának statútumát*.⁵⁰ A kisebbségek e tervezetben nemzeti közösségekként jelennek meg. A statútum szerint a magyar nemzeti közösség általános és közvetlen választásokon országos és helyi önkormányzatokat választ, melyek közjogi személyiséggel rendelkeznek, és hatáskörük elsősorban az oktatás, a kultúra, a nyelvhasználat területére terjed ki. Bár a tervezet alapvetően a személyi elvű autonómiát szabályozza, tartalmaz előírásokat a sajátos státusú települési önkormányzatokra és az ingatlan-restitúcióra is.
- 2004 decemberében az RMDSZ, mint az újonnan alakult koalíciós Tăriceanu-kormány tagja bejelentette, hogy az új kormányprogram része egy *kisebbségi kerettörvény* megalkotása. A tervezet szövegét 2005 márciusában hozták nyilvánosságra, a vitára bocsátott törvényjavaslat szerint a kerettörvény két fő részből áll: a) a kisebbségi jogoknak egy katalógusából (ez gyakorlatilag a különböző – a joggyakorlatban már létező – jogokat foglalja össze egyetlen korpuszban); b) a kisebbségi kulturális autonómia intézményi szabályozásából. A tervezet számos kritikát kapott, elsősorban a kulturális autonómiára vonatkozó fejezet, amelynek kapcsán több kisebbségi képviselő és szakértő bírálta, hogy a kisebbségi kulturális önkormányzat megválasztása nem demokratikus, előnyben részesíti a parlamentben már kép-

⁵⁰ A tervezetek kidolgozói: Bakk Miklós és Toró T. Tibor.

viselettel rendelkező kisebbségi szervezeteket. Ezt a kifogást a Velencei Bizottság értékelése is megfogalmazta (2005 októbere)⁵¹

A két tervezetet az RMDSZ és az EMNT közötti politikai verseny eszközeinek is tekinthetjük. Az EMNT az elsőbbséget tulajdoníthatta magának a parlamenti benyújtás időpontját tekintve. Emellett, az RMDSZ-frakcióban jelenlevő Toró T. Tibor képviselő egy 15 indítványból álló módosítócsomagot nyújtott be a kisebbségi kerettörvény parlamenti vitájára; az indítványok az EMNT által 2004. júniusában benyújtott személyi elvű tervezetre alapoznak.⁵² Az RMDSZ reálpolitikai indoklással válaszolt: kisebbségi törvényt csak koalíciós részvétellel lehet elérni. Mindazonáltal, a kisebbségi kerettörvény parlamenti vitája hosszú, választási ciklusokon átnyúló időszakra elakadt.⁵³

3.2 A 2003-as autonómiatervek politikai funkciója

A 2003-ban elkészült két autonómiatervezet két különböző stratégiai koncepciót fejez ki. A Székely Nemzeti Tanács által beterjesztett változat a kilencvenes évek első felének szemléletét tükrözi, és a kollektív jogok, valamint az önrendelkezés eszméjének összekapcsolásán alapul. A szakértői csoport tervezete viszont az Európai Unióban teret nyerő régió-fogalomra alapoz, és a román állam regionális reformját tartja szem előtt, mint az integráció által kiváltott, lehetséges és kedvező folyamatot.

⁵¹ CDL-AD(2005)026-e Opinion on the Draft Law on the Statute of National Minorities living in Romania adopted by the Venice Commission at its 64th Plenary Session (Venice, 21-22 October 2005).

⁵² Az RMDSZ frakciója 2005. decemberében felszólította Toró T. Tibort, hogy vonja vissza módosító indítványait, ő azonban ennek nem tett eleget.

⁵³ Az 502/2005. számú törvénytervezet a posztkommunista Románia történetének legrégebben tárgyalt törvényjavaslata. A Képviselőház hivatalos honlapja szerint e törvénytervezet 2012 óta nem szerepelt a parlament napirendjén, amikor is visszakerült az Emberi Jogi, Vallási és Nemzeti Kisebbségi Bizottsághoz további elemzésre. Lásd: http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?idp=6778, letöltés ideje: 2021.11.18.

A különbség értelmezhető úgy is, hogy míg a Székely Nemzeti Tanács tervezete a változatlan román nemzetállammal szemben állít autonómiatervet, addig a szakértői csoport által kidolgozott tervezet számol az EU-s integráció folyamatában részt vevő román állam regionális átszervezésével, s ezt az autonómia kivívásával konvergens folyamatnak tekinti. Ebből további különbségek adódnak: a Székely Nemzeti Tanács által benyújtott tervezet mögött rejlő stratégia elsősorban külpolitikai nyomásra alapoz, míg a regionális koncepció számításba veszi azokat a potenciális belpolitikai erőket is, amelyek előbbutóbb érdekeltté válnak Románia regionális reformjában.⁵⁴

Ennél jelentősebb volt azonban az a stratégiai ellentét, amely az RMDSZ és „autonomista” ellenzéke (az EMNT és az SZNT) között feszült. Az autonómiát (és most elsősorban a Székelyföld területi autonómiáját) szorgalmazók ugyanis úgy vélték, a kérdést addig kell napirendre tűzni, amíg az európai integrációs folyamat, annak 2007-es csatlakozási céldátuma „igazodási kényszerként” hat Romániára. Az RMDSZ viszont – amennyire ez az autonómiát nem tagadó, de a napirendre tűzését elhárító diskurzusból kivehető – távlatibb, lassú, társadalompolitikai eszközökkel is épülő folyamatnak tekinti az autonómia megvalósítását, és a kérdést inkább az EU-n belül tekinti felvetendőnek.

A stratégiai gondolkodási különbség mellett jelentős az közvetlen politikai verseny is, amely az EMNT-hez közelálló RMDSZ-frakciótagok indítványai nyomán bontakozott ki a román törvényhozásban. Ugyan sem az RMDSZ, sem az EMNT tervezetei nem váltak törvényekké, azonban ütköztetésükre immár – legalábbis részben – a román parlamentben került sor, tehát az RMDSZ és ellenzéke közötti vita terépe egy újabb politikai arénával bővült.

⁵⁴ Ebben az értelemben a regionalizmus felfogható olyan nyelvként vagy diskurzusként is, amely az autonómia kérdést más politikai diskurzusok részévé teszi.

4 Autonómiatervezetek 2011/12 után: mobilizációs verseny változó politikai kontextusban

A 2003-2004-ben benyújtott autonómiatervezeteket a román parlament leszavazta, illetve elfektette (nem zárta le a procedurálisan előírt belső vitákat – ez történt az RMDSZ által szorgalmazott kisebbségi keret-törvénnyel). A helyzetre a legmarkánsabb választ a Székely Nemzeti Tanács adta, amely új – mozgalmi jellegű – eszközöket talált: kísérletet tett Székelyföld lakosságának a mobilizálására.

2004 áprilisában a Székely Nemzeti Tanács felhívást tett közzé, melyben azt szorgalmazta, hogy a székelyföldi települési önkormányzatok írjanak ki helyi népszavazást (ez elvileg hatáskörükben áll) Székelyföld autonómiájáról. Minthogy az RMDSZ ezt nem támogatta (a demobilizációban volt érdekelt), ezért 2005 során mindössze 11 község helyi önkormányzata határozott a helyi népszavazás megszervezéséről a *Székelyföld autonóm közigazgatási régió* törvény általi létrehozásának tárgyában. A közigazgatási bíróságokon megsemmisítették e tanácsi határozatokat, néhány község (Gyergyóditró, Vargyas) jogorvoslati kérelmével a Strasbourg-i Emberi Jogi Bírósághoz fordult.⁵⁵

Miután a helyi népszavazás megszervezése nem bizonyult járható útnak, 2006 decembere és 2008 februárja között az SZNT közvetlen, nemhivatalos, mozgóurnás „népszavazást” szervezett (amelyet jogi értelemben inkább konzultációként vagy közvéleménykutatásként lehet értékelni). A mozgóurnás „népszavazáson” több mint 200 ezren adták le szavazatukat.⁵⁶ Ugyancsak mobilizációs siker volt a 2013. október 27-én megszervezett Székelyek Nagy Menetelése: egy élőlánc kialakítása a háromszéki, Bereck és Kökös közé eső 55 km-s országútszakaszon. Az élőlánc létrehozásában közel 130-150 ezer székelyföldi lakos vett részt.⁵⁷

⁵⁵ Lásd *Az erdélyi autonómiatervek kronológiája*. Politeia – Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület (politeia-kolozsvar.ro), letöltés ideje: 2021.10.27.)

⁵⁶ Forrás: Székely Nemzeti Tanács 2009 *i.m.*, 102. (2.2. számú függelék).

⁵⁷ Lásd: Székelyek Nagy Menetelése a területi autonómiáért. *Híradó (hirado.hu)*, 2013. október 27. letöltés ideje: 2021.10.26.

A Székely Nemzeti Tanács mobilizációs sikere, valamint a kisebbségi kerettörvény parlamenti elutasítása kezdeményezésre készítette az RMDSZ-t is, amely 2013 májusában a XI. kongresszusán bejelentette, hogy újabb, az eddigieknél részletesebb tervezetet készítenek Székelyföld autonómiájáról. A tervezet lassan készült el, 2013 novemberében jelentették be, hogy az RMDSZ szakbizottságot állít fel a székelyföldi autonómia tervezetének kidolgozására, amelyet decemberben terveztek közzétenni. Azonban 2014 januárjában Kelemen Hunor RMDSZ-elnök még azt nyilatkozta, hogy a Székelyföld-tervezet „sokkal bonyolultabb feladat”, mint ahogy azt korábban gondolták, ezért a kész törvényjavaslatot csak a 2014-es tavaszi törvényhozási időszakban nyújtják be a parlamentben. Végül azonban csak őszre készült el a tervezet: 2014 szeptember 18-án mutatta be Kelemen Hunor RMDSZ-elnök egy kolozsvári sajtótájékoztatón, külön aláhúzva, hogy a tervezet az olaszországi Dél-Tirol statútumának mintájára készült.⁵⁸

- *A romániai Székelyföld autonómia-statútuma*⁵⁹ című statútum-tervezet preambuluma a Gyulafehérvári Határozatokra hivatkozik („minden nép saját egyedei által, saját nyelvén tanul, bíraskodik és végzi a közigazgatást”), illetve felsorolja a legfontosabb – alapozó – nemzetközi normákat (a Kisebbségi Keretegyezményt, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201/1993-as, 1334/2003-as és 2040/2014-es ajánlásait, az EBESZ 1999-es Lundi ajánlásait), valamint utal Székelyföld történelmi-közigazgatási örökségére is. A székelyföldi régió meghatározásában a tervezet három megye, Kovászna, Hargita és Maros társulását veszi alapul. A kritikusok a tervezet hibájául rótták fel, hogy nem definiálta pontosan e társulás jellegét: egyrészt három megye magánjogi társulásának tüntette fel a régiót (utalva a fejlesztési régiók megalakulására), másrészt a jogállás és a regionális szervek meghatározásánál közjogi jelleget tulajdonít

⁵⁸ Lásd *Az erdélyi autonómiatervek kronológiája*. Politeia – Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület. Letöltés helye: politeia-kolozsvar.ro, letöltés ideje: 2021.10.27.

⁵⁹ A romániai Székelyföld autonómia statútuma. Letöltés helye: rmdsz.ro, letöltés ideje: 2021.10.27.

a régió intézményeinek. A státútum számos következtetlensége erre vezethető vissza. A régió vezető szervei a regionális tanács (77 választott tagja van, székhelye: Székelyudvarhely) és a regionális végrehajtó testület (székhelye: Sepsiszentgyörgy). A régió hatásköre: regionális szolgáltatások megszervezése; a regionális érdekeltségű, közhasznú munkálatok céljából történő kisajátítások, az állam és a megyék hatáskörének megsértése nélkül; a telekkönyvek megszervezése és vezetése; a Vészhelyzetek Regionális Felügyelőségének megszervezése; a regionális kórházi szolgáltatások megszervezése; a Regionális Kereskedelmi Kamara megszervezése; a NUTS 4 struktúrák létrehozása azok területének meghatározásával. A régióknak két hivatalos nyelve van, a román és a magyar. Oktatási rendszere is a két nyelv szerint szerveződik.

Az RMDSZ nem iktatta törvényjavaslatként ezt a tervezetet. Ekként tehát a román törvényhozás elé vitt tervezetek különböző politikai szerepe is különböző: az SZNT tervezete eddig négyszer került a parlament napirendjére, az RMDSZ-é pedig még egyszer sem. E különbség nyilván mobilizációs stratégiák különbségét is jelzi.⁶⁰

Politikai innovációt jelentett a mobilizációs politikai versenyben az európai polgári kezdeményezés lehetősége is. Két olyan európai polgári kezdeményezés is indult erdélyi magyar javaslatra, amelyek – bár közvetlenül nem autonómia-tervezetek – kapcsolódnak az erdélyi magyar autonómia-státútumok korábbi versenyéhez. Ezek:

⁶⁰ Az RMDSZ-féle státútumtervezet elmaradt parlamenti benyújtását a párt politikusai az akkori politikai kontextusban, többek között a román Alkotmánybíróság (AB) 80/2014 sz. határozatával is indokolták. Ezen határozat egy, a Ponta kabinet által készített alkotmánymódosító csomaggal volt kapcsolatos, melynek az RMDSZ javaslatára részét képezte az a javaslat, hogy a közigazgatási hatáskörökkel felruházni kívánt NUTS II-es régiókon belül létre lehessen hozni, ún. „tradicionális alrégiókat”. Az AB szerint ez azonban ellentétes lett volna a román alkotmány 1. cikkelyében foglaltakkal, vagyis azzal, hogy „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam.”

- *Kohéziós politika a régiók egyenlőségéért és a regionális kultúrák fenntarthatóságáért*, melyet az Székely Nemzeti Tanács kezdeményezett. A kezdeményező polgári bizottság 2013. június 18-án nyújtotta be javaslatát az Európai Bizottsághoz, amely azonban elutasította a bejegyzést. Hosszas pereskedés után az Európai Bíróság másodfokon az SZNT-nek és a kezdeményezőknek adott igazat,⁶¹ és az Európai Bizottság 2019. április 30-án bejegyezte a kezdeményezést. A javaslat tartalma: a) az EU kohéziós politikája kezelje kiemelt figyelemmel azokat a régiókat, amelyeket nemzeti, etnikai, kulturális, vallási, nyelvi sajátosságok különböztetnek meg az őket körülvevő régióktól; b) a fentebbi régiók közül biztosítani kell a hozzáférés esélyegyenlőségét a strukturális alapokhoz, minden más EU alaphoz, forráshoz, programhoz, azoknak a régióknak is, amelyek közigazgatási hatáskörökkel nem rendelkeznek. E körzetek lemaradását úgy kell megelőzni, hogy közben sajátosságaik ne változzanak meg, és kulturális sokszínűségük is fennmaradjon.
- a *Minority SafePack*, melyet az RMDSZ és a FÜEN kezdeményezett. A csomagot a kezdeményezők 2013. július 16-án nyújtották be bejegyzésre az Európai Bizottsághoz. A bejegyzés elutasítását követő peres eljárás után (melyet a kezdeményezők nyertek meg)⁶² a szükséges számú aláírás 2018 áprilisa és 2020 januárja között gyűlt össze. A csomag tartalma: a) EU-s ajánlás megfogalmazása a kulturális és nyelvi sokféleség védelméért; b) a kis régiókban élő és kisebbségi nyelvet beszélő közösségek számára is elérhető EU-s támogatási programok; c) egy Európai Nyelvi Sokféleségi Központ létrehozása; d) a Horizont 2020 program terjedjen ki a nemzeti kisebbségek és a kulturális és nyelvi sokféleség vizsgálatára; e) egységes európai szerzői jog létrehozása; f) az állampolgársághoz kapcsolódó jogok kiterjesztése olyan hontalan személyekre és családtagjaikra, akik egész életüket a születésük helyének megfelelő országban élték

⁶¹ C-420/16P sz. - Izsák és Dabis kontra Bizottság ügy.

⁶² T-646/13 sz. - Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe kontra Bizottság ügy.

le; g) EU-s irányelv az audiovizuális médiaszolgáltatásról, hogy a nemzeti kisebbségek által lakott régiókban biztosított legyen a más tagállamból sugárzott tartalmak szabad vétele.

Mindkét kezdeményezés sikeresnek bizonyult a kellő számú aláírás összegyűjtésében, de ehhez már nemzetközi kapcsolatok és Magyarország diplomáciai támogatása kellett.

5 Értelmezések, konklúziók

1990 és 2014 decembere között 13 olyan tervezet készült, mely vagy autonómiastatútum, vagy egy tágabb kerettörvény részeként igyekezett az erdélyi magyar autonómia elképzeléseket a romániai jogrendszerben elhelyezni. Ezek közül mindössze négy került a román parlament elé.⁶³ A tervezetek megjelenését vizsgálva két olyan tényezőt lehet kiemelni, amelyek megalkotásukra és tartalmi elemeikre hatottak. Egyrészt az autonómiatervekben folyamatosan megjelent egy politikai csoport vagy szervezet saját identitása megfogalmazásának, illetve újrafogalmazásának az igénye. Másrészt összefüggés vehető észre az

⁶³ Összefoglalva, ezek a következők: 1991. április: Szócs Géza: Nemzetiségi törvénytervezet-csomag; 1993. március: Csapó József: Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről; 1993. november: RMDSZ-SZKT-dokumentum: Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről; 1994. március: Szilágyi N. Sándor: Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről; 1994. szeptember: Csapó József: Belső önrendelkezést kiteljesítő autonómiák. (A Sajátos státusú helyi önkormányzat statútuma; a Romániai magyar nemzeti közösség személyi autonómiájának statútuma és a Sajátos státusú helyi önkormányzatok regionális társulásának autonómiastatútuma); 1995. április: Az RMDSZ ÜE Politikai Főosztálya (Bodó Barna-Szász Alpár Zoltán-Bakk Miklós): A romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútuma; 1995. április: Bakk Miklós: Törvénytervezet a személyi elvű önkormányzatokról; 1995. augusztus: Csapó József: Székelyföld autonómiastatútuma; 2003. október – 2004 március: Székely Nemzeti Tanács: Székelyföld autonómiastatútuma; 2003. november: szakértői csoport (koordinátora: Bakk Miklós): Autonómia-csomagterv (Kerettörvény a régiókról, Törvénytervezet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról, Székelyföld különleges jogállású régió autonómiájának statútuma); 2004. június: Személyi elvű autonómia kerettörvénye (EMNT); 2005. március: Kisebbségi kerettörvény (RMDSZ); 2014: A romániai Székelyföld autonómia-statútuma.

új autonómiatervek, -konceptiók megszületése, és a bel- illetve a nemzetközi politikai kontextus változásai között. Az alábbiakban e két körülményegyütteshez fűzünk néhány értelmezést.

5.1 Az autonómiatervek vitái, mint szimbolikus konfliktusok

Simon Harrison *A szimbolikus konfliktusok négy típusa* című tanulmányának a kiindulópontja az,⁶⁴ hogy „a szimbólumok politikai használata ... talán a konfliktushelyzetek vizsgálatakor érhető leginkább tetten”⁶⁵ A hatalomért, presztízsért, legitimációért vagy más politikai erőforrásért folyó versengést mindig szimbólumokkal kapcsolatos konfliktusok kísérik, sőt, e versengés leginkább látható előterében a *szimbolikus konfliktusok* állnak. Bourdieu leírása a „szimbolikus tőkeért”, annak uralásáért, elosztásáért folytatott versenyről ugyanígy értelmezi a konfliktusmezőt: a szimbolikus tőke – végső soron – a csoport gazdasági tőkénének a tükré, pontosabban: becserélhető a gazdasági hitelek és segítségnyújtás különböző formáira, átváltható anyagi javakra. A politikai cselekvők célja „a szimbolikus tőke *relatív elosztása* a résztvevők között”⁶⁶

Az autonómia fogalma szintén ilyen szimbolikus tőkeként értelmezhető; a „kisajátításáért”, „elosztásáért” folyó versenyben tulajdonképpen az átfogó és legitim magyarság-képviselést mint politikai erőforrásért folyik a küzdelem.

Harrison szerint ebben a versenyben négy stratégia létezik, és ezek egyetemes érvényűeknek tűnnek: „a mód, ahogyan az emberek a csoportidentitás szimbólumait a politikai konfliktusokban felhasználják, kultúrákat átívelő, általánosan érvényes szabályokkal rendelkezik”⁶⁷. E négy stratégia a következő:

⁶⁴ Harrison 2000 *i.m.*, 255–272.

⁶⁵ *Uo.* 193.

⁶⁶ *Uo.* 208.

⁶⁷ *Uo.* 193.

- 1) *Értékelési verseny*: ebben a verseny tétje a *rivális csoportok identitás-szimbólumai közötti rangsor megállapítása*. A rangsorolás kritériumai: presztízs, legitimáció vagy szentség. A verseny eredménye pedig a szimbólumok valamely értékskála mentén elfoglalt egymáshoz viszonyított helyzetének megváltozása. Harrison példákat is felhoz erre. Ide sorolható a preislám arab világban az egyes egyes rivális csoportok versengése őseik nemességének kérdésében. Ezek „szitkozódóversenyek” voltak, döntőbírókkal, és a versengés a fő identitás-szimbólumok – az egyes csoportok őseinek – rangja körül zajlott. Sok etnikai és nacionalista versengés is vizsgálható így: például a hátrányos helyzetben levő nemzeti kisebbségek: megkülönböztető rítusok révén emelik ki saját kultúrájuk – néha látszólag igen csekély – másságát. Mindebben két taktika követhető: egyrészt egy negatív taktika, megpróbálni aláásni a vetélytárs szimbólumainak a státusát, másrészt egy pozitív taktika, mely a saját szimbólumokra felértékelésére irányul.
- 2) A *tulajdoni verseny* a fontos, „értékes” kollektív szimbólumok tulajdonjogáért folyik. Friss példa erre Görögország és Jugoszlávia vitája a Macedónia név használatáért. Jugoszlávia felbomlását követően a volt macedón tagköztársaság nem tudta felvenni (nemzetközi elismertséggel) a Macedónia nevet, mivel az Görögország ellenkezésébe ütközött, amely makedón örökségét is ápolta (több görög régió nevében is szerepel a Makedónia név), végül kompromisszum született: az új köztársaság az Észak-Macedónia nevet vette fel. A tulajdoni verseny az értékelési verseny ellentéte: konszenzus van a versenyzők között a szóban forgó kollektív szimbólum presztízsét, értékét illetően, de mindegyik elvitatja a másiktól a tulajdonjogot.

Mind az értékelési, mind a tulajdoni verseny *elöben nem változtatja meg a szimbólumot*, csupán újraosztja, illetve új értékskálára helyezi két csoport között.
- 3) Az *újítási verseny*ben már nem statikus, elvileg változatlan tartalmú szimbólum körül folyik a verseny, itt a kulcskérdés: a

szimbólumok létrehozása. Jó példa erre a modern nemzeti szimboliztika kialakulása, a „tradíciók kitalálása”. Itt említendők a *skizmogenetikus* folyamatok, vagyis azon versenyek, melyekben az egyes csoportok célja az egymástól való elkülönülés, differenciálódás. A differenciálódás extrém formája a *skizma* vagy szakadás: egy belső konfliktus két részre szakítja a csoportot; illetve a csoporton belül egy nagyobb rész, entitás függetlenedni szeretne. Ez utóbbi esetben az elszakadó csoportnak, ahhoz, hogy külön identitását megalapozza, új reprezentációs készletet kell megalapoznia.

- 4) A *kiterjesztési verseny*ben a csoport megpróbálja saját szimbólumaival lecserélni versenytársai szimbólumait. Ebben a versenyben a legyőzött fél identitásszimbólumai eltűnhetnek. Gyakori példája ennek az etnikai asszimiláció, amikor az erősebb, az asszimiláló csoport átírja az asszimiláltak történelmét hőseinek behelyettesítésével. Az újítási, illetve kiterjesztési verseny szimbólumokat hoz létre, illetve szüntet meg (legalábbis annak egyértelmű kapcsolódását egy csoport identitásához).

Az identitásküzdelmek nagy többsége nem egyetlen „versenytípus” szerint megy végbe, a valóságban a négy stratégia kombinációjával kell számolni. Az egyes típusok/stratégiák csak analitikusan választhatók szét. Az RMDSZ autonómiaterveiben megjelenő identitásküzdelmek is ilyen kombinációk alapján értelmezhetőek.

Egy fontos első szakasz az RMDSZ megalakulásától (az 1989. december 25-i Kiáltványtól) az 1992. októberi Kolozsvári Nyilatkozatig tart. Ez a szakasz az eszmei-politikai identitáskeresés szakasza, e szakasz készítette elő az autonómia, mint fogalom és szimbólum egyfajta kanonizálását. A különböző fogalmi javaslatok („kollektív jog”, „identitáshoz való jog”, „társnemzeti státusz”) tulajdonképpen egy újítási versenyre is emlékeztetnek.

Az 1992 októberétől 1996-ig tartó szakasz nagyjából a „konszolidált” autonómia-fogalom – mint szimbólum – jegyében telt el. Az első, meghatározó momentum az 1993-as *Törvény a nemzeti kisebbségekről és*

autonóm közösségekről kidolgozása volt. Ezzel az RMDSZ az autonómia körül szintetizálta a korábbi vitákat (megtartva a kisebbségi jogi megközelítés lehetőségét is), de egyben rögzítette is az „autonómia” fölötti tulajdonjogát. Innen kezdődően minden alternatív autonómia-tervezet nem csupán az újítási vagy értékelési verseny megnyilvánulása volt, de burkoltan egy potenciális tulajdoni verseny kezdetét jelezte. Minden RMDSZ-szel szembeni, annak szimbolikus tőkéjéből részesedni kívánó csoportosulás az „autonómia” tulajdonának elvitatásával kezdte legitimitását megalapozni.

Az RMDSZ-en belüli tervezetek sokasága 1993-at követően (Szilágyi N. Sándor tervezete, *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* – 1994. március; Csapó József csomagja, a *Belső önrendelkezést kiteljesítő autonómiák* – 1994. szeptember; az RMDSZ Politikai Főosztályának tervezetei, *A romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútuma*, illetve *Törvénytervezet a személyi elvű önkormányzatokról* – 1995. április, majd Csapó József újabb tervezete, a *Székelőföld autonómiastatútuma* – 1995 augusztusa) az egyes tervezetek között elsősorban értékelési versenyt jelenítettek meg, de egyben egy skizmogenetikus folyamatot is előrevetítettek. Mindazonáltal az RMDSZ-nek sikerült mindezt egyetlen szervezeti keretben tartania (ennek az egyben tartásnak volt szervezeti eszköze az RMDSZ autonómiabizottsága 1994-95 között), és így tulajdonlasi verseny az „autonómiáért” egyelőre nem indult be. Az RMDSZ tulajdonát az „autonómia” fölött az 1995. májusi RMDSZ-kongresszus rögzítette néhány átfogó tézisben, értelmezésben. Ezek: az autonómia egyaránt jelent a) *elvet a jogállam kiépítésében*, b) *a nemzeti közösség jogát*, melyet identitása megőrzése érdekében gyakorol, c) *eszközt a romániai magyarság gazdasági és kulturális fennmaradásának megalapozásához* és d) *stratégiai célt*, melyet az RMDSZ politikai tevékenységében és a civil társadalom szervezeteivel kialakított kapcsolataiban követ. Ezek a tézisek kellően átfogó módon határozták meg az „autonómiát” (mint szimbolikus tőkét) ahhoz, hogy valamilyen tulajdoni verseny – kedvező kontextus híján – esetleg nehogy beindulhasson.

A kedvezőbb kontextus 2003-ra alakult ki, amikor – felgyűlt belső feszültségek okán – kivált az RMDSZ-ből az a csoport, amely megalakította az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot (EMNT). Minthogy a szimbolikus tőkét az „autonómia” jelentette, az EMNT identitását is erre alapozta, és az „autonómia-mozgalom megújításának” a jelszava egyszerre jelentett újítási és tulajdoni versenyt. Az „újítást” új tervezetek elkészítése jelezte (ekként született az EMNT *csomagterve: egy keret-törvényt a régiókról, törvénytervezetet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról, valamint Székelyföld különleges jogállású régió statútuma*), a tulajdoni verseny kezdetét pedig azok a törvényhozási kezdeményezések jelentették, amelyekre a kiszakadt csoportnak az RMDSZ-frakcióban jelenlevő tagjai, szimpatizánsai (a „polgári szárny”) révén lehetősége adódott. Ez utóbbi törvényjavaslatok voltak (az előbbieken is jelzett): *Székelyföld autonómia-statútuma* (iktatták 2004 februárjában) és a *Személyi elvű autonómia kerettörvénye* (iktatták 2004 júniusában).

Közben az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács mellett (abból kiválva) megalakult a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) is, és kettőjük közötti értékelési versenyt végül egy „illetékességi egyezmény” zárta le: a két szervezet megegyezett abban, hogy Székelyföld autonómiája tekintetében az SZNT, az erdélyi magyarság egészének személyi elvű (vagy kulturális) autonómiájára nézve pedig az EMNT az illetékes. A 2004-es (februári és júniusi) törvényjavaslat-iktatások lényegében már tükrözték ezt az egyezséget.

Közben a politikai kontextus megváltozott, az RMDSZ egy újabb kormánykoalíció tagja lett, és ez lehetőséget teremtett a számára, hogy – a kisebbségi törvény benyújtásával – a tulajdoni versenyben újból kezdeményező legyen. Minthogy a törvénytervezet egyik része a kulturális autonómiára vonatkozott, amelyre nézve az EMNT már benyújtotta a parlamentben a saját törvénytervezetét, az EMNT ezt kiterjesztési versenyként is érzékelt (erre utalt Tőkés László EMNT-elnök azon nyilatkozata, hogy az RMDSZ-tervezet „aláássa az autonómiát”).

2006 decemberétől a Székely Nemzeti Tanács elindította a nemhivatalos „népszavazást” (konzultációt) Székelyföld autonómiájáról. A mobilizációs potenciál, amelyre az RMDSZ ellenzéke e kezdeménye-

zés nyomán szert tett, közvetlen politikai eredményekbe is manifesztálódni látszott, hiszen 2007 novemberében Tőkés László az EP-választásokon egyéni jelöltként az RMDSZ-ét megközelítő eredményt ért el. Ezért az RMDSZ az „autonómia” szimbolikus tőkéjének az uralásáért, elosztásáért folyó versenyt a mobilizációs potenciálért folyó versenyként kezdte érzékelni. Így született 2013 májusában, a XI. kongresszuson az a határozat, hogy annyi év után az RMDSZ is beszáll – saját Székelyföld-tervezettel – abba a versenybe, amelyben a cél a mobilizációs potenciál megőrzése. Az RMDSZ tervezete (*A romániai Székelyföld autonómia-statútuma*) a tulajdoni, újítási és kiterjesztési stratégia kombinációja volt az SZNT parlamentben többször is iktatott törvényjavaslatával szemben. A tulajdoni verseny a mobilizációs potenciálért folyt, az újítási versennyel pedig az RMDSZ a regionális politikák lehetőségeit próbálta innovációként bevinni az autonómia-statútumba (de ezzel ellentmondásossá is tette a koncepciót).

Az „autonómia” története tehát a szimbolikus küzdelmek dimenziójában is leírható. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a közpolitikai célokat, törekvést szimbolikus politizálással helyettesítik az erdélyi politikai aktorok, csupán azt jelzi, hogy a távlati célok fenntarthatóságához azok folyamatos szimbolikus megújíthatósága is szükséges.

5.2 Az erdélyi autonómiák geopolitikai kontextusa

Az autonómia kérdése kapcsán több szerző is megállapította, hogy a kivívásának az esélyei közvetlenül a rendszerváltások után a legjobbak.⁶⁸ Az erdélyi magyarság a kilencvenes évek elején mégsem rendelkezik ezzel az eséllyel. Ennek egyik magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy az erdélyi magyarság lélekszámbeli nagysága, sajátos területi-demográfiai adottságai és regionális tagoltsága olyan – több autonómiaformát kombináló – megoldást igényelne, amelynek kialakítása csak lassan, hosszabb folyamat eredményeként történhet meg.

⁶⁸ Lásd Yash Ghai: *Autonomy and Ethnicity. Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, Cambridge, 2002. (Idézi Salat Levente: *Autonómiák évadja Erdélyben. Krónika*, 2004. jan. 11.)

Az autonómiatervek viszonylag nagy száma nemcsak azt jelzi, hogy a megoldás tekintetében többféle elgondolás létezik, hanem azt is, hogy az elmúlt harminc év során létrejött erdélyi magyar politikai szerveződésminták nem voltak alkalmasak a romániai politikai rendszer megfelelő irányú alakítására.

Mindezt azonban nem csupán Románia belső kérdéseként, hanem sajátos geopolitikai helyzete felől is érdemes vizsgálni. Az erdélyi autonómiatervek sikertelensége karakterjegye is annak a térségnek, amely valamiféleképpen „köztes” a keletibb posztszovjet térség – amelyben megmaradtak a régi területi autonómiák⁶⁹ – és azon Nyugat-Európa között, ahol viszont számos, a demokratikus rendszerekbe jól beágyazott autonómia működik. Ebben a „köztes” régióban⁷⁰ – mely fejlettebb és nyugatiasabb karakterű, mint a belső posztszovjet („keleti”) térség – a területi autonómiáknak tisztán demokratikus úton még nem sikerült létrejönniük.⁷¹

Hogy miért történt ez így, annak magyarázatához jó kiindulópontot találunk Michael Mann elméletében az állam hatalmának kettős

⁶⁹ Illetve újabbak is létrejöttek, lásd: Kolstø, Pål: Territorial Autonomy as a Minority Rights Regime in Post-Communist Societies. In: Will Kymlicka – Magda Opalski (eds.): *Can Cultural Pluralism be Exported?* Oxford University Press, 2001.

⁷⁰ Litvánia (a Vilnius környéki lengyel kisebbség), Észtország (Narva és Sillamäe orosz lakossága), Kárpátalja (a rutén és magyar kisebbség), Szlovákia (a felvidéki magyarság) és Románia (az erdélyi magyarság) sorolható ide.

⁷¹ A gyakran hivatkozott vajdasági autonómia keretében – a korzikai modellhez hasonlóan – ugyan saját hatáskörben tudnak jogszabályokat alkotni az autonóm parlamentben, de ezek függenek a belgrádi, illetve párizsi központi kormányok jóváhagyásától, illetve ezek a jogforrási hierarchiában az állami törvények alatt helyezkednek el. Vajdaság tartomány lakosságát ezen felül többségében a szerb ajkú közösség teszi ki, így a jelen tanulmány szempontjából fontos kisebbségi dimenzió ott nem érvényesül. Tóth Norbert szavaival élve Vajdaságot nem lehet kisebbségi területi autonómiának nevezni, amennyiben e definíció értelmében a következő értendő: „kisebbségi területi autonómia alatt egy adott államhoz tartozó olyan viszonylag egzakt politikai-közigazgatási határokkal rendelkező területet értek, amelynek lakossága törvényhozó és végrehajtó hatalommal lett felruházva legalább néhány az autonómia célját illetően lényeges területen, mégpedig elsősorban az állam szempontjából kisebbséginek minősülő, de helyben többséget alkotó lakossága sajátos identitása megővése céljából.” Lásd bővebben: Tóth Norbert: *A kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata*. Budapest: L'Harmattan. 2015, 20.

természetéről.⁷² Az államhatalomnak – írja Mann – a területiség tekintetében két formája van: egyrészt létezik egy „despotikus” hatalma, melyen az állami elit mindazon cselekvése értendő, amelyet a civil társadalmi csoportokkal való rendszeres és intézményesített egyeztetés nélkül végrehajt, másrészt van egy „infrastrukturális” hatalma is, amely viszont azon képességét jelenti, hogy valóban áthatja a civil társadalmat, hogy logisztikai eszközökkel politikai döntéseket léptet életbe az állam egész területén.⁷³ Ez a kétdimenziós hatalmi modell alkalmas arra, hogy az államok két legfontosabb feladatköre közötti dinamikus kapcsolatot fenntartsa. E két feladatcsoport: a) az államok külső kapcsolataiból, más államokkal szembeni helyzetéből adódó feladatok (katonai, diplomáciai és egyéb befolyásszerzési feladatok); b) a saját társadalmak helyzetéből, gazdaságából stb. adódó feladatok.

A nyugat-európai társadalmakban a területi autonómiák kiépülése egy hosszabb folyamat eredménye volt, melynek során ezen államok „despotikus” hatalma csökkent, „infrastrukturális” hatalmuk viszont növekedett. A területi autonómiák jog- és feladatköreinek folyamatos hozzáigazítása a változó alkotmányos kerethez tulajdonképpen e nagy folyamatban helyezhető el, amelyben az „infrastrukturális” hatalomnak többé-kevésbé sikerült legitimmé tennie mind az állami többség, mind az etnoregionális közösség számára a területi autonómia beágyazódását az illető állam demokratikus működésébe.⁷⁴

E folyamatban természetesen lehetnek megtorpanások, visszaesések, amelyeknek az utóbbi két-három évtizedben inkább külső okai voltak; ezek a hatások időlegesen a „despotikus” hatalmat erősítették fel az etnoregionális közösségekkel szemben.⁷⁵

⁷² Mann 2001 *i.m.*, 3–33.

⁷³ *Uo.* 3–4.

⁷⁴ Bakk Miklós: A közép-európai állam, a területi autonómia és a biztonság. In: Dövényi Zoltán – Ferkelt Balázs – Tonk Márton – Murádin János Kristóf (szerk.): *Geopolitikai folyamatok és lehetséges hatásaik*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Robert Schuman Egyetem, 2017, 11–18.

⁷⁵ Például a madridi kormány fellépései Katalónia és Baszkföld autonómiájának bővítése ellen, amely aztán a szecessziós törekvéseket erősítette fel.

A posztszovjet térségben az állam „despotikus” hatalma nagy, az „infrastrukturális” hatalma viszont alacsony; itt a területi autonómiák az államok „despotikus” területi hatalma konszolidációjának az eszközei.

Abban a „köztes” térségben, ahova Románia is sorolható, a nemzetállam „infrastrukturális” hatalma kellően kifejlett a „despotikus” hatalommal szemben, de nem olyan mértékben, hogy az állam területi szervezettségét a népesség területi-kulturális tagoltsága (ez a civil társadalom adottsága) alapján sikerüljön legitimálnia. Itt az autonómiatörekvések elutasítása már a demokrácia nevében és eszköztárával történik – gyakran hivatkozással a közjóra és a „többségi akaratra”, melyet az állam „despotikusan” mobilizál, és így centralizált államot erősíti.⁷⁶

Mindebből következően a területi autonómia megteremtése az államhatalom lassú, történelmi átalakulásának is függvénye.

⁷⁶ Bakk 2017 *i.m.*, 16–17.

Irodalomjegyzék

- A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Alapszabályzata. Program.* Kolozsvár: Az RMDSZ Országos Titkársága, 1991.
- A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Programja. Alapelvek. In: *RMDSZ Közlemény*, 16.sz., 1995. június.
- A romániai Székelyföld autonómia statútuma.* RMDSZ-tervezet. A romániai Székelyföld autonómia statútuma (rmdsz.ro), (letöltve: 2021-10-27)
- Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarok a 21. században*, 9–32. Budapest: KEH, 2010.
- Andreescu, Gabriel – Molnár Gusztáv (szerk.): *Problema transilvană*. Iași: Polirom, 1999.
- Bakk Miklós: *Az erdélyi autonómiatervek kronológiája.* Politeia – Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület (politeia-kolozsvar.ro) (letöltve: 2021-10-27).
- Bakk Miklós: Modellviták – rejtett stratégiák. In: *Magyar Kisebbség*, 2000/1(19.) sz.
- Bakk Miklós: Az autonómiatervek két szakasza Erdélyben 1989 után. In: *Magyar Kisebbség*, 2004/1-2.sz, 39-60.
- Bakk Miklós: A közép-európai állam, a területi autonómia és a biztonság. In: Dövényi Zoltán et al (szerk.): *Geopolitikai folyamatok és lehetséges hatásaik.* Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Robert Schuman Egyesület. 2017, 11-18.
- Bakk Miklós – Öllös László: Politikai közösség és kulturális identitás Magyarország és a szomszédos országok magyar kisebbségeinek viszonyában. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarok a 21. században*, 41–68. Budapest: KEH, 2010.
- Bárdi Nándor: Javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére (1918-1940). In: *Magyar Kisebbség*, 1997/1–2.
- Bárdi Nándor: Törésvonalak a határon túli magyar politikában, 1989-1998. In: *Regio*, 1999/2. sz., 157-190.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960).* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2008.
- Csapó József: Romániai magyar nemzeti közösség személyi autonómiájának statútuma; A sajátos státusú helyi önkormányzat statútuma; A sajátos státusú helyi önkormányzatok regionális társulásának autonómiastatútuma. In: *Erdélyi Napló*, 1994. (4. évf.) szeptember 28.
- Csapó József: Székelyföld autonómia-statútuma. In: *Magyar Kisebbség*, 1995/2. sz.
- Dabis Attila: *Misbeliefs about Autonomy.* Berlin: Peter Lang Verlag. 2021.

- Harrison, Simon: A szimbolikus konfliktusok négy típusa. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. 2000, 193-211. [Angol eredeti: Simon Harrison: „Four Types of Symbolic Conflict”. *Journal of the Royal Anthropological Institute, Vol.1, No.2, June 1995, 255–272.*]
- Hévízi Józsa: *Területi és egyházi autonómia, mint a kollektív jogok gyakorlásának színtere a történeti Magyarországon*. Budapest: Bird’s Eye, 1995.
- Kolstø, Pål: Territorial Autonomy as a Minority Rights Regime in Post-Communist Societies. In: Will Kymlicka – Magda Opalski (eds.): *Can Cultural Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press. 2001, 200–219.
- Mann, Michael: Az állam autonóm hatalmának eredete, mechanizmusai és következményei. In: *Regio 2001/4. sz.*, 3–33.
- Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. In: *Magyar Kisebbség, 1997/3–4. (9–10.) sz.*
- Petrovics István: A Duna-Tisza-Maros köz és Temesvár a középkorban. *Korunk, 2020/12.*
- Pongrácz Alex: *Szlovák és magyar autonómiatörekvések a történelmi Felvidék területén, 1918–1938*. MTA Law Working Papers 2019/7. ISSN 2064-4515. MTA Law Working Papers | TK Jogtudományi Intézet letöltés ideje: 2021.10.05.
- Szilágyi N. Sándor: Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. In: *Korunk, 1994/3.*
- Székely Nemzeti Tanács: *Székelyföld Autonómiastatútuma*. Sepsiszentgyörgy: T3 Kiadó. 2009.
- Tóth Norbert: *A kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata*. Budapest: L’Harmattan. 2015.
- Varga Gábor (szerk.): *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség I. Kongresszusa*, Nagyvárad: RMDSZ Bihar megyei szervezete, é.n.
- Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár: Forum Iuris, 2018.
- Vincze Gábor: Javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére (1945-1946). In: *Magyar Kisebbség, 1997/1–2. sz.*, 283–285.
- Yash Ghai (ed.): *Autonomy and Ethnicity. Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, Cambridge: Cambridge University Press. 2000.